

TEMAPRESENTATION: ETT VIDGAT PERSPEKTIV PÅ ÄMNESDIDAKTIK?

Temaredaktörer: Anders Jakobsson och Maria Olson

I föreliggande temanummer av **Utbildning & Lärande** presenteras bidrag som berör, beskriver och diskuterar begreppet *ämnesdidaktik*, samt utgör exempel på *ämnesdidaktiska studier* och översikter. Syftet med att välja denna tematik är att hålla liv i och utveckla en utbildningsvetenskaplig diskussion som förts under decennier i Sverige såväl som i våra nordiska grannländer och i andra delar av världen.

En central frågeställning i detta sammanhang är om ämnesdidaktik och ämnesdidaktiska studier endast kan förstås som ämnesområden som undersöker människors förståelse av de vetenskapliga disciplinernas uppbyggnad, begreppsvärldar och teorier, eller om de framför allt kan ses som studier vilka belyser hur elever i förskolan och skolan förstår skolämnenas innehåll och begrepp i ett mera strikt tillämpat ämnesperspektiv. I kontrast till denna polariserande frågeställning framhåller flera utbildningsvetenskapliga forskare riskerna med att beskriva ämnesdidaktik utifrån ett alltför spänningsfyllt, snävt eller selektivt perspektiv. För att ge ett exempel på denna invändning kan hänvisas till ett temanummer i tidskriften *Utbildning & Demokrati* (Almqvist, Kronlid, Quennerstedt, Öhman & Östman, 2008). I detta nummer, som har rubriken 'didaktiska undersökningar', lyfts olika aspekter på dessa risker utifrån ett pragmatistiskt perspektiv. I flera av artiklarna pekar författarna på att en traditionell eller disciplinstyrd syn på ämnesdidaktiken riskerar att förlora de kommunikativa, språkliga och interaktiva dimensionerna av ett (skol)ämnesrelaterat utbildningssammanhang och lärande. De menar att detta i slutändan innebär att komplexiteten i förståelsen för hur människor utvecklar ny kunskap inom ämnesområdena reduceras (se t.ex. Jakobsson, Mäkitalo & Säljö, 2009; Klaar, 2013; Wickman, 2006; Östman, 2008).

ANDERS JAKOBSSON

Professor med inriktning mot de naturvetenskapliga ämnenas didaktik, Malmö Högskola
Lärande och samhälle, 205 06 Malmö
E-post: anders.jakobsson@mah.se

MARIA OLSON

fil. dr i pedagogik/postdoktor i ämnesdidaktik
Institutionen för information och kommunikation,
Högskolan i Skövde/Stockholms universitet
Box 408, 541 28 Skövde
E-post: maria.olson@his.se

Mot bakgrund av dessa och andra försök att vidmakthålla en bred diskussion om ämnesdidaktik blir det relevant och betydelsefullt att diskutera relationen mellan vad som definieras som universitetsämne, forskningsämne och skolämne, samt hur dessa ämnen eller ämnesområden kan uppfattas i ett bredare och mer allmänt utbildnings- och samhällsperspektiv. Det är här möjligt att uppfatta ett tydligt spänningsfält mellan, å ena sidan, en uppfattning där skolämnen i princip endast utgör 'skolanpassade' kopior av akademiska disciplinernas traditioner och definitioner, och å andra sidan en uppfattning där skolämnen har en mer självständig roll i relation till dessa traditioner och definitioner. Ur den förstnämnda aspekten tilldelas skolämnen en roll som 'leverantörer' av ett visst innehåll, teoribildning och begreppsflora. En roll som kan sättas i direkt relation till och värderas i förhållande till rådande akademiska ämnen på nationell och internationell nivå. Ur den senare aspekten blir det inte möjligt att uppfatta skolans ämnen som enbart relaterade till bakomliggande akademiska vetenskaper. De utgör snarare situerade och kontextkänsliga praktiker som tar form, får mening utifrån och ger upphov till delvis andra frågor än de akademiska vetenskapernas ämnen. Detta utesluter givetvis inte att företrädare för denna uppfattning ofta uppfattar kopplingen till akademiska ämnen som stark och grundläggande.

Redan under 1990-talet fördes en intensiv debatt om just denna spänningsfyllda relation i Sverige. Exempelvis kan här nämnas Englund (1996) artikel *Undervisning som meningserbjudande* där han ur ett läroplansteoretiskt perspektiv analyserar relationen mellan skolämnesinnehåll och universitetsämnesinnehåll. I artikeln diskuteras relationen ur flera olika perspektiv; ett begreppsmässigt, ett ämnesstraditionsriktat, ett historiskt och ett socialisations- och innehållsorienterat. Englund framhåller att de meningsskapande, demokratiska och emancipatoriska perspektiven bör inkluderas i ämnesdidaktiken. Sedan dess har flera inspel gjorts som på olika sätt berör eller behandlar denna diskussion. Utan att göra anspråk på att vara heltäckande eller ens skänka rättvisa åt dessa betydelsefulla resonemang vill vi nämna några aktuella exemplifierande referenser i sammanhanget. Alla dessa gör på olika sätt inspel i den svenska forskningsdiskussionen om just detta förhållande mellan universitetsämnen, forskningsämnen och skolämnen, samt hur dessa ämnen eller ämnesområden kan uppfattas i ett bredare och mer allmänt utbildnings- och samhällsperspektiv (se t.ex. Hartsmar, 2011; Ljung, 2009; Karlsson, Tornbjör & Rosengren 2010; Kroksmark, 1994; Olofsson, 2011; Olson, 2013, kommande; Sandahl, 2011; Wibaeus, 2010) för att nämna några.

Om vi ser till forskningsfältet ämnesdidaktik i ett större perspektiv så har dess kunskapsfält och forskningsfrågor traditionellt förknippats med de klassiska frågorna *Vad? Varför? Hur?* Vad- och Varför-frågorna diskuteras framförallt utifrån skolämnenas innehållsaspekt medan Hur-frågan ges, och har getts, en mer metodisk innebörd. De tyska didaktikerna Werner Jank och Hilbert Meyer (1996) utvidgar de didaktiska frågorna genom att hävda att ämnesdidaktik förutom Vad- Varför- och Hur-frågorna också bör belysa frågor som Vem? När? Var? Med vem? Genom vad? Enligt dessa författare blir ämnesdidaktik därmed en disciplin som inte endast handlar om skolans undervisning och lärande utan också ett ämnesområde som inkluderar frågeställningar om hur läroprocesser i övriga samhället uppstår och konstitueras. I detta perspektiv synliggörs didaktik inte endast som ett teoretiskt ämnesområde i en akademisk tradition utan också som ett ämnesområde som är intimt invävt med de praktiska handlingar som utförs av lärare och elever varje dag i skolan. Didaktik innefattar i detta perspektiv även handlingar som äger rum på andra pedagogisk-kommunikativa arenor bortom skolans räckvidd. Vidare argumenterar Jank och Meyer (1996) för att en lärares kunskaper i och om ämnesdidaktik utvecklas i en dialektisk relation mellan didaktisk teorikunskap och en praktisk handlingskompetens, vilket flera forskare i det svenska ämnesdidaktiska forskningsfältet också lyfter fram som centralt (se t.ex. Arfwedson & Arfwedson, 1991; Bronäs & Runebou, 2010; Falkevall, 2010; Jakobsson & Davidsson, 2012; Johnsson Harrie, 2012; Löfstedt, 2011; Schüllerqvist, Ullström & Ullström, 2009).

I föreliggande nummer av **Utbildning & Lärande** lyfts begreppen didaktik och ämnesdidaktik både från ett praxisperspektiv och i relation till ett forskningsfält. Att vi väljer denna förhållandevis breda ingång hänger samman med syftet med temanumret; att bidra till kontinuitet i en vid diskussion och debatt om vad ämnesdidaktik är, kan och bör vara. Förhoppningen är att tidskriften även i framtiden kan utgöra en av flera röster i denna diskussion, vilket innebär att resonemangen om vad som innefattas i ett vidgat perspektiv på ämnesdidaktik på intet sätt är avslutade. Ambitionen i detta temanummer kan därför sägas vara att ge några forskare möjlighet att diskutera dessa frågor och ge exempel på forskningsstudier eller översiktstudier som kan inrymmas inom ett vidgat ämnesdidaktik-begrepp idag.

Mot bakgrund av denna introducerande skrivning presenteras här artikelbidragen i temanumret. Erik Andersson argumenterar inledningsvis för en utvidgning av ämnesdidaktikbegreppet genom att diskutera lärandets Rum och Plats. Författaren menar att det finns ett stort behov inom svensk ämnesdidaktisk forskning att på ett mer systematiskt och ingående sätt studera didaktikens Var-fråga. Inte minst eftersom informationstekniken och digitala medier spelar en allt större roll i människors liv. Den har idag en avgörande betydelse för hur vi lär oss, utvecklar nya kunskaper och förstår världen. Vidare menar författaren att det virtuella rummet fått nya innebörder genom att de fysiska rummens kommunikativa aktiviteter kan fortsätta in i den digitala världen, men att detta sker under nya förutsättningar. Didaktikens Var-fråga kan därmed diskuteras både ur ett informellt och ett mer formellt institutionellt perspektiv. Dessutom menar författaren att en digitalt

baserad undervisningssituation kan förstås i termer av 'det tredje rummet' som då utgörs av en hybridisering och utvidgning av klassrumskommunikationen. Detta kan i sin tur beskrivas som ett slags mellanrum i vilket undervisningens innehåll kan fördjupas och problematiseras utanför lärobokstexterna.

Även i artikeln av Eva Davidsson berörs informella perspektiv på lärande. Artikeln utgör en noggrann och internationellt inriktad översiktsartikel om forskning och lärande på så kallade Science centers och museum. Författaren visar att forskningsfältet som studerar det informella lärandet har expanderat kraftigt under senare år, men att den svenska forskningen inom området fortfarande är relativt sparsam. I artikeln problematiseras också frågan om hur man kan bedriva forskning om lärande i denna typ av miljöer och vilka metodologiska problem som uppstår när man undersöker människors lärande i informella sammanhang. I detta perspektiv framhåller Davidsson också möjligheterna att förstå och undersöka lärande ur sociokulturella perspektiv genom att definiera en analytisk enhet bestående av utställningens innehåll, dess artefakter och de mänskliga interaktionerna. Ett annat förslag är att undersöka hur olika utställningar förmår att aktivera graden av interaktivitet hos besökarna, samt i vilken utsträckning de använder de tillgängliga artefakterna och kulturella produkterna i sina samtal. Vidare diskuteras även internationell forskning om skolbesök på Science centers och museum, och hur lärare kan vidga elevernas möjligheter till lärande vid dessa besök.

I den tredje artikeln undersöker Mirella Forsberg Ahlcrona hur en språkutvecklande ämnesdidaktik i förskolan kan utvecklas med hjälp av handdockor som medierande redskap i verksamheten. I en språklig och semantisk analys av den medierande potentialen i interaktionen mellan handdockor, barn och förskollärare beskrivs dockorna som ett aktivt redskap och möjlighet när det gäller att utveckla barnens språk och begreppsförståelse. Dessutom diskuteras handdockans relationella potential, vilken enligt författaren innebär att barn i förhållande till dockan utvecklar affektiva värden, konstruerar kommunikativa handlingar utifrån kunskapsmässiga och känslomässiga motiv samt överskrider gränser mellan faktiska och föreställda världar. Samtidigt visar analysen att förskollärare inte alltid tar tillvara de situationer som erbjuds när det gäller möjligheten att problematisera eller vidareutveckla barnens språkliga kompetens i och genom barns överskridanden av sin aktualiserade potential. Studien visar dessutom att barns kommunicerande med dockan sker på ett planerat sätt; barnen uppmärksammar, undersöker, samtalar, berättar och delar med sig av sina kunskaper och erfarenheter från olika kontexter i kommunikationen.

I den fjärde artikeln reser Laurence Delacour frågan; hur gestaltas och kommuniceras matematik för små barn? Mot bakgrund av denna fråga undersöker författaren hur en utvidgning av ämnesdidaktik i förskolan kan gestaltas i matematik. Artikeln analyserar framförallt hur förskollärare preciserar och konkretiserar ett matematiskt innehåll och målen i förskolans läroplan. Författaren visar också hur dessa mål förhandlas och omformas i praktiken, i relation till skolformens speciella tradition och praktik. I artikeln används en metafor i form av ett didaktiskt kontrakt som brukas som fond för implicita och explicita regler och normer för vad som kan

vara ett möjligt innehåll i ett matematiksamtal i en barngrupp i förskolan. Analysen visar att förskollärarna i studien visar gott självförtroende och goda kunskaper när det gäller att kommunicera matematik med barnen, men att tolkningar och förståelser av läroplansmålen i matematik skiftar i relativt hög utsträckning mellan olika förskollärare. Studien problematiserar dessutom relationen mellan 'den fria leken' och andra aktiviteter i förskolan i förhållande till utvecklandet av barns förståelse i och om matematik.

I den näst sista artikeln diskuterar Geir Skeie, i relation till religionskunskapsämnet i skolan, relationen mellan kunskap och fostran i ett nordiskt perspektiv. Artikeln utvecklar med detta ett sätt att förstå ämnesdidaktik, framför allt religionsdidaktik, som en fråga om att både lära om ämnet (religion) och att lära av ämnet (religion) i skolan. Författaren framhåller möjligheten i att se denna dubbla och spänningsfyllda relation som outhärlig i sammanhanget. Denna möjlighet lyfts vidare fram i anslutning till ett annat laddat förhållande; det mellan pedagogik/(allmän)didaktik och ämnesdidaktik. Med hjälp av begreppet bildning tydliggörs och problematiseras detta förhållande som nödvändigt. Skeie argumenterar för att ämnesdidaktisk forskning har mycket att vinna på att fördjupas i ett mer pedagogiskt/(allmän)didaktiskt perspektiv, och att ämnesdidaktik i religion har mycket att tillföra den allmänna pedagogiska debatten i Norden. Slutligen framhåller författaren att religionsämnet, liksom andra ämnen inom humaniora, många gånger marginaliseras i dagens skolor i de nordiska länderna då skolpolitiken vanligen fokuserar läsning, skrivande, aritmetik och naturvetenskap. Genom att utgå ifrån ett vidgat perspektiv på ämnesdidaktik kan detta forskningsfält bidra till en fördjupning av forskning om hur religionsundervisning kan bidra till att utveckla elevers kunskapssyn.

I den sista artikeln analyserar Mats Lundström och Anders Jakobsson gymnasieelevers förståelse av olika förklaringsmodeller som är relaterade till människokroppen och begreppet hälsa. Det övergripande syftet med artikeln är att undersöka gymnasieelevers uppfattning om och användning av begreppen trovärdighet och tillförlitlighet. Detta studeras genom att analysera vilka epistemologiska resurser eleverna använder när de löser problem inom detta ämnesområde. Resultatet indikerar att eleverna använder flera olika typer av argumentativa resurser för att underbygga sina uttalanden beroende på vilka specifika frågeställningar de svarar på. Mot bakgrund av detta resultat resonerar författarna i diskussionsavsnittet kring i vilken utsträckning de olika epistemologiska resurserna kan uppfattas som situerade och innehållsrelaterade. De menar dessutom att ramverket kring epistemologiska resurser kan skapa gynnsamma förutsättningar för den naturvetenskapliga ämnesdidaktikens praktik och forskningsfält.

REFERENSER

- Arfwedson, G. & Arfwedson, G. (1991) *Didaktik för lärare. Didactica 1*. Stockholm: Stockholms universitetsförlag.
- Falkevall, B. (2010) *Livsfrågor och religionskunskap. En belysning av ett centralt begrepp i svensk religionsdidaktik*. Avh. Stockholm: Stockholms universitetsförlag.
- Bronäs A. & Runebou, N. (2010) *Ämnesdidaktik – en undervisningskonst*. Stockholm: Norstedts.
- Englund, T. (1996) Undervisning som meningserbjudande. I M. Uljens (Red), *Didaktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Hartsmar, N. (2011) Barns erfarenheter - didaktiska överväganden. I S. Persson och B. Ridderporre (Red), *Utbildningsvetenskap för grundskolans tidiga år* (s. 113-123). Stockholm: Natur & Kultur.
- Jakobsson, A. & Davidsson, E. (2012) Using sociocultural frameworks to understand the significance of interactions at science and technology centers and museums. In E. Davidsson and A. Jakobsson (Red), *Understanding Interactions at Science Centers and Museums*. (pp. 3-21). Rotterdam, NY: Sense Publishers.
- Jakobsson, A., Säljö, R. & Mäkitalo, Å. (2009) Conceptions of Knowledge in Research on Students. Understanding of the Greenhouse Effect: Methodological Positions and their Consequences for Representations of Knowing. *Science Education*, 93(6), 978-995.
- Jank, W. & Meyer, H. (1996) Nyttan av kunskaper i didaktisk teori. I M. Uljens (Red), *Didaktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Johnsson Harrie, A. (Red) (2012) *Samhällsdidaktik: sju aspekter på samhällsundervisning i skola och lärarutbildning. Skrifter från Forum för ämnesdidaktik nr 3*. Linköping: LiU Press.
- Karlsson, K-G., Tornbjör, C. & Rosengren, H. (2010) *Historia på väg mot framtiden: historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*. Historiska institutionen, Lunds universitet.
- Krokmark, T. (1994) *Didaktiska strövtåg: didaktiska idéer från Comenius till fenomenografisk didaktik*. Göteborg: Daidalos.
- Ljung, B. (2009) *Museipedagogik och erfarenhet*. Avh. Stockholm: Stockholms universitet.
- Löfstedt, M. (Red) (2011) *Religionsdidaktik: mångfald, livsfrågor och etik i skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Olofsson, H. (2011) *Fatta historia: en explorativ fallstudie om historieundervisning och historiebruk i en högstadielklass*. Lic. avh. Karlstad: Karlstad University Press.
- Olson, M. (2013) Att 'bilda sig' och att 'bilda sig': om religionslärarens frirum som medborgarbildare i den nya ämnesplanen för religionskunskap på gymnasiet. I G. Skeie (Red), *Ämnet* (prel. titel). Stockholm: SU förlag. (kommande)
- Sandahl, J. (2011) *Att ta sig an världen: lärare diskuterar innehåll och mål i samhällskunskapsämnet*. Lic. avh. Karlstad: Karlstad University Press.
- Schüllerqvist, B., Ullström, M. & Ullström, S-O. (Red) (2009) *Ämnesdidaktiska brobyggen: didaktiska perspektiv inom lärande och forskning*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Almqvist, J., Kronlid, D., Quennerstedt, M., Öhman, J. & Östman, L. (Red) (2008) Tema: Didaktiska undersökningar. *Utbildning & Demokrati*, 17(3).
- Wibaues, Y. (2010) *Att undervisa om det ofattbara: En ämnesdidaktisk studie av kunskapsområdet Förintelsen i skolans historieundervisning*. Avh. Stockholm: Stockholms universitetsförlag.
- Wickman, P-O. (2006) *Aesthetic experience in science education: learning and meaning-making as situated talk and action*. Mahwah, N.J: Lawrence Erlbaum Associates.

Östman, L. (2008) Analys av utbildningens diskursivitet: Normer och följemeningar i text och handling. I Almqvist, J., Kronlid, D., Quennerstedt, M., Öhman, J. & Östman, L. (Red), Tema: Didaktiska undersökningar. *Utbildning & Demokrati*, 17(3), 113-137.